

# Inspiratieboek baby's en dreumesen

Ideeën voor gemeenten voor de invulling  
van aanbod voor 0-2,5 jarigen



GOAB-ondersteuningsteam, april 2021

Marije Magito en Iris Wierdsma (CED-groep) en Robine Mens (Sardes)

**GOAB**  
kansen voor kinderen

## Inhoud

Introductie: waarom dit inspiratieboek? .....	4
1 Binnen het GOAB beleid: wat moet, mag en kan er als het gaat om 0-2,5 jarigen?.....	5
Wat moet er?.....	5
Wat mag en kan er?.....	5
Financiering .....	6
2 Integraal beleid voeren: GOAB en Kansrijke Start .....	7
Kansen voor integraal werken: verbinding tussen Kansrijke Start en GOAB.....	7
3 Effectieve methodes: wat werkt? .....	9
Tot slot.....	9
Bijlage 1: Onderzoek naar werkende elementen in interventies.....	10
Theoretische onderbouwing.....	10
Aanbod voor 0-2,5 jarigen: de ouder als intermediair .....	10
Groepsinterventies voor ouders .....	11
Interventies met huisbezoeken .....	11
Interventiemethodes: welke methodes kan een interventie inzetten om doelen te bereiken?.....	12
Wat blijkt uit de praktijk?.....	13
Hoe breng je de resultaten van een preventief programma in kaart?.....	14
Bijlage 2: Inventarisatie van huidig aanbod .....	16
Literatuurlijst .....	19

## Introductie: waarom dit inspiratieboek?

Sterke ouders en een sterke omgeving vergroten de kansen van kinderen. Vroeg signaleren waar deze sterke omgeving mist en waar ouders kwetsbaar zijn, staat daarom op de agenda van bestuurders, beleidsmakers en professionals in het veld. Met het programma een Kansrijke Start geven 275 gemeenten in Nederland daar ook concreet invulling aan. Het actieprogramma Kansrijke Start concentreert zich op de eerste 1000 dagen van het kind, vanaf de kinderwens tot 2 jarige peuter. Kansrijke Start verbindt op regio-, gemeente- en wijkniveau het medische en het sociale domein en richt zich specifiek op kwetsbare (toekomstige) ouders. Voor gemeenten geldt dat zij hun jeugdbeleid vaker breed en thema-overstijgend vormgeven. Het beleid richt zich op een brede doelgroep, kinderen en jongeren van 0 tot 23 jaar (of -9 maanden tot 23 jaar). Deze ontwikkelingen en de wetenschap dat vroeg starten effectief is als het gaat om het vergroten van onderwijskansen, maken dat aandacht voor de 0 tot 2,5 jarigen ook vanuit het Gemeentelijk Onderwijs Achterstanden Beleid (GOAB) perspectief relevant is. In dit document beschrijven we de mogelijkheden voor gemeenten om vanuit het GOAB beleid bij te dragen aan sterk ontwikkelingsgericht aanbod voor 0-2,5 jarigen.

Er zijn verschillende invalshoeken mogelijk:

1. Binnen het GOAB beleid: Binnen het GOAB beleid zijn 0-2,5 jarigen en hun ouders in beeld als het gaat om indicering en toeleiding naar vve. Het wettelijk kader van het GOAB biedt ruimte voor de realisatie van aanvullend aanbod voor 0-2,5 jarigen en hun ouders, mits aan een aantal condities wordt voldaan. We schetsen in hoofdstuk 1 wat kan, mag en moet vanuit het GOAB-perspectief.
2. Vanuit integraal jeugdbeleid: we zien specifieke kansen voor een verbinding tussen het GOAB en Kansrijke Start en signaleren dat verschillende gemeente deze verbinding al maken. Kansrijke Start is een programma van de Rijksoverheid dat in 275 gemeenten wordt uitgevoerd. (Zie hoofdstuk 2.)
3. En als je als gemeente aanbod voor 0-2,5 jarigen wilt organiseren, is het relevant de afweging te maken wat er effectief is. Daar gaan we in hoofdstuk 3 verder op in. In het kader van dit inspiratieboek is een onderzoek verricht naar effectieve elementen van interventies en een selectie van het huidige preventieve programma-aanbod gericht op het voorkomen van onderwijsachterstanden. Dit onderzoek bestaat uit een inventarisatie van het aanbod in de Databank Effectieve Interventies van het NJI, een literatuurstudie en interviews met aanbieders van programma's en beleidsambtenaren. In dit document geven we de opbrengsten van het onderzoek kernachtig weer. Het volledige onderzoeksverslag en de inventarisatie zijn opgenomen in de bijlagen (1 en 2). Er zijn ook kant en klare programma's waarmee gewerkt kan worden. Ook hiervan hebben we voorbeelden opgenomen.

# 1 Binnen het GOAB beleid: wat moet, mag en kan er als het gaat om 0-2,5 jarigen?

## Wat moet er?

De gemeente heeft de wettelijke plicht voorschoolse educatie (ve) te organiseren voor doelgroepeuters en deze peuters te indiceren en toe te leiden naar het ve aanbod. Indicering en toeleiding vindt vrijwel altijd plaats via de JGZ, die alle ouders en kinderen ziet op het consultatiebureau. Bij toeleiding kunnen ook andere partijen betrokken zijn.

## Wat mag en kan er?

In het kader van preventie en/of vroegsignaleren kan het wenselijk zijn zo jong mogelijk te indiceren welke kinderen risico lopen op onderwijsachterstanden. Immers, hoe eerder je in kaart brengt waar achterstanden dreigen, hoe eerder je ondersteuning hierop kunt aanbieden. En hoe eerder je hierop ondersteunt, hoe minder groot de achterstanden worden.

Afhankelijk van de toegepaste indicatoren kan al zeer jong een aanwijzing voor een mogelijke achterstand opgemerkt worden. In de gemeente Breda wordt bijvoorbeeld succesvol vanaf 0 jaar geïndiceerd op basis van indicatoren met betrekking tot de thuissituatie (zie kader).

De gemeentelijke ambitie bepaalt hoe die indicatoren eruitzien en welk vervolgaanbod tot de start van de voorschool passend geacht wordt.

### Een voorbeeld van de doelgroep vroeg in beeld:

In de gemeente Breda indiceert de JGZ kinderen voor het gemeentelijk VVE aanbod vanaf 0 jaar, op basis van de thuissituatie (o.a. opleidingsniveau ouders en of er sprake is van armoede). De gemeente biedt ouders aanbod aan voor thuis en in centrumvoorzieningen, ook is er extra tijd tijdens de consulten met JGZ voor gesprekken met ouders. Indien nodig wordt later een aanvullende indicatie afgegeven voor de voorschool. Ouderparticipatie wordt verwacht bij deelname aan VVE, bijvoorbeeld door deelname aan gezinsprogramma's zoals de VoorleesExpress.

Aanbod voor ouders met baby's en dreumesen is een onderdeel van GOAB als er een directe relatie is met de toeleiding. Algemene opvoedondersteuning voor ouders valt hier bijvoorbeeld niet onder, activiteiten rondom indicering en toeleiding of activiteiten die het bereik van Voor en voorschoolse Educatie (VVE) vergroten wel. Activiteiten die een voorschoolse aanbieder organiseert om ouders en hun jonge kinderen te informeren en voor te bereiden op voorschoolse educatie kunnen dus een onderdeel zijn van het GOAB. De Inspectie van het Onderwijs beoordeelt gemeenten ook op niet-wettelijk voorgeschreven activiteiten, die in het [Onderzoekskader VVE](#) omschreven zijn als eigen aspecten van kwaliteit van een gemeente. Bijvoorbeeld wat betreft het ouderbeleid heeft de gemeente vrijheid hier een eigen en passende invulling aan te geven, gelet op de populatie ouders die een gemeente wenst te bereiken.

#### Voorbeeld van aanbod voorbereidend op de voorschool: Taalhuisstimulering in Utrecht

De gemeente Utrecht wil met voorschoolse educatie en de gerichte thuisstimulering van de cognitieve ontwikkeling er voor zorgen dat jonge kinderen met een zo klein mogelijke achterstand in de spraaktaalontwikkeling starten op de basisschool. Het gaat hierbij om het voorkomen van onnodige achterstanden. De gemeente biedt gerichte en actieve vroegstimulering aan voor doelgroepkinderen in de periode na het afgeven van de VE indicatie door JGZ (bij leeftijd van 1,5 jaar) en de daadwerkelijke plaatsing en start van VE (2,5 jaar). Onderzoek toont aan dat achterstanden op taalgebied niet tot nauwelijks in te lopen zijn als de basis in de eerste twee jaar ontbreekt.

Daarom werken ze samen met de Stichting 'Taal doet Meer' met hun aanpak 'Taalaanloop'. Taalaanloop is een samenwerking tussen de JGZ en Taal Doet Meer gericht op ouders met kinderen tussen 1,5 en 2,5 jaar. De periode voor de voorschool dus. De aanpak is gericht op de stimulatie van de taalontwikkeling van kinderen, de verrijking van de taalomgeving thuis en het informeren en toeleiden naar de peuteropvang met voorschoolse educatie. Het richt zich volledig op gelijkwaardig partnerschap met ouders: samen werken aan de taalontwikkeling van het jonge kind. Opvoedings- en gezondheidsthema's komen vanzelfsprekend ook aan bod. De ouders zijn de belangrijkste partners. Om effect te kunnen hebben op de (taal)ontwikkeling van het kind is de inzet van ouders cruciaal. Taalaanloop bestaat op dit moment uit twee verschillende trajecten: ouder-kind groepen en TaalThuisbezoeken. Tijdens het 18 maanden consult wordt zowel de VE indicatie als de mogelijkheden van Taalaanloop besproken met ouders. Op deze manier proberen professionals en ouders in Utrecht samen de taalontwikkeling van kinderen zo vroeg mogelijk te stimuleren.

#### Financiering

Aanbod mag vanuit het GOAB-budget gefinancierd worden als er de volgende voorwaarde wordt voldaan:

1. De gemeente voldoet aan haar primaire wettelijke taak: er is voldoende gespreid en kwalitatief goed aanbod voorschoolse educatie
2. Het aanbod is gericht op (ouders van) kinderen met (risico op) een taal/ - ontwikkelingsachterstand, als gevolg van omgevingsfactoren.
3. Er moet een duidelijke link zijn met minimaal één van de artikelen in de WPO (artikel 165, 166 of 167).

GOAB-middelen zijn nadrukkelijk bestemd voor doelgroepkinderen. Gemengde groepen mogen gefinancierd worden vanuit GOAB-middelen, maar dan enkel de doelgroepkinderen binnen de gemengde groep en groepsgebonden activiteiten zoals scholing gekoppeld aan een OAB-activiteit/OAB-verplichting.

Het is altijd verstandig om vooraf te overleggen met de accountant van de gemeente. Zie voor meer informatie de [GOAB Brochure](#) over de inzet van middelen.

## 2 Integraal beleid voeren: GOAB en Kansrijke Start

### Kansen voor integraal werken: verbinding tussen Kansrijke Start en GOAB

Inmiddels doen er 275 gemeenten mee aan [de impuls Kansrijke Start](#). Dit betekent dat in een groot aantal GOAB gemeenten ook Kansrijke Start wordt uitgevoerd. We zien dat gemeenten de verbinding leggen tussen Kansrijke Start en het GOAB, op thematiek en beoogde doelgroep. Daarmee werken zij aan een doorgaande lijn voor ouders en kinderen als het gaat om aanbod dat onderwijskansen vergroot en de ontwikkeling van kinderen positief stimuleert.

#### Over Kansrijke Start:

Het actieprogramma Kansrijke Start wil de kansen voor kinderen die geboren worden in een kwetsbare situatie vergroten en richt zich specifiek op de eerste 1000 dagen van een kind (vanaf het moment van conceptie). Het stimuleringsprogramma van Kansrijke Start ondersteunt gemeenten bij het bouwen dan wel versterken van lokale coalities van professionals uit het medische en het sociale domein, en het delen van kennis rondom de eerste 1000 dagen van kinderen.

Meer informatie over Kansrijke Start vind je op de website <https://www.kansrijkestartnl.nl/>. Experticeentrum Pharos ondersteunt gemeenten bij het opbouwen en versterken van lokale coalities, voor meer informatie en contactgegevens zie [de website](#) van Pharos. In de presentatie '[Het Verhaal](#)' wordt het belang van het programma en de inhoudelijke basis van het programma uitgelegd.

Kansrijke Start en GOAB kunnen elkaar op meerdere aspecten versterken:

- De doelgroep: ouders/kinderen in kwetsbare situaties. Gemeenten definiëren van zowel GOAB als Kansrijke Start zelf de doelgroep;
- De doelen: o.a. het stimuleren van positieve ouder-kind interactie, het verbeteren van de kansen van gezinnen in kwetsbare situaties;
- Onderbouwing van belang en effectiviteit: vroeg interveniëren loont. Uit onderzoek blijkt dat de eerste duizend dagen van grote invloed zijn op de ontwikkeling van kinderen en dat gericht en kwalitatief goed (voorschools) aanbod loont voor de doelgroepkinderen.

Een samenwerking tussen Kansrijke Start en GOAB kan op verschillende manieren vorm krijgen:

- Op wijkniveau: de gemeente maakt aanbod passend bij de behoeftes van ouders per wijk. Het aanbod wordt 'ongelijk' verdeelt. Dit vraagt om creativiteit: wat is er op wijkniveau nodig?
- Op organisatorisch niveau: om twee beleidsdossiers aan elkaar te verbinden, is het belangrijk dat de betrokken professionals op beide dossier elkaar kennen en elkaar vinden. Zo kunnen zij elkaar scherp houden en niet alleen zorgen voor afstemming in de uitvoering, maar ook op beleidsniveau
- Ouders en kinderen vroeg in beeld: hier ligt een centrale rol voor de JGZ, die zowel voor Kansrijke Start en GOAB indiceert. Welke ouders zien zij, welk aanbod wordt hen geboden en is er sprake van een doorgaande lijn van het aanbod in het kader van Kansrijke Start naar VVE?

#### Een voorbeeld van integraal beleid gemeente Utrecht:

De gemeente Utrecht maakt de verbinding tussen Kansrijke Start en GOAB. Binnen de gemeente, Jeugd Gezondheid Zorg (JGZ) en in de wijk wordt intensief samengewerkt op de beide beleidsdossiers. De organisatie in de gemeente Utrecht leent zich hiervoor, mede omdat de JGZ onderdeel is van de gemeente. De lijntjes zijn kort en er zijn collega's die én in de uitvoer van de JGZ werkzaam zijn (bijvoorbeeld als jeugdarts) én als beleidsadviseur van de gemeente werken. Hierdoor is JGZ als uitvoerder beter op de hoogte van het gemeentelijke proces en beleidsontwikkelingen en weet de gemeente als beleidsmaker goed wat er in de wijk gebeurt.

#### *Differentieel aanbod*

Bij de start van Kansrijke Start was de aanpak regionaal georganiseerd. De gemeente Utrecht is de aanpak gaan uitbreiden naar de stad. Eén aanpak voor de hele stad bleek niet te werken, omdat het per wijk verschilt welke zorgen en behoeften er zijn vanuit (aanstaande) ouders. De redenen voor 'kwetsbaarheid' verschillen per wijk. Zo wonen in de ene wijk meer laagopgeleiden en is de kwetsbaarheid anders, terwijl in de andere wijk meer hoogopgeleide mensen wonen, waar juist weer meer sprake is van opvoedstress vanwege de combinatie van het ouderschap en een drukke baan. Op dit moment werkt de gemeente Utrecht voor Kansrijke Start met wijknetwerken, die per wijk kijken wat er daar specifiek nodig is.

#### *Doelgroep overlapt (?)*

De gemeente Utrecht maakt voor de indicaties voor Kansrijke Start gebruik van een definitie voor kwetsbaarheid die uitgaat van het samenspel van beschermende en risicofactoren, vergelijkbaar met het Balans-model van het NJI. Dit model identificeert invloedsfactoren in verschillende domeinen, waaronder omgevingskenmerken die vergelijkbaar zijn met de indicatoren voor VVE (zoals sociaaleconomische gezinsfactoren). Of een ouder in een kwetsbare situatie zit is, wordt in Utrecht altijd in samenspraak met de (toekomstige) ouder bepaald. Het brede spectrum van mogelijke risicofactoren, zorgt ervoor dat de doelgroep voor Kansrijke Start verbreed is in Utrecht en is er sprake van een grotere overlap met de doelgroep voor VVE. Door Kansrijke Start zijn er meer ouders en kinderen al vroeg in beeld bij de JGZ, die later geïndiceerd worden voor VVE.

### 3 Effectieve methodes: wat werkt?

Als je binnen een gemeente aanbod wil realiseren voor 0-2,5 jarigen, ter voorkoming van onderwijsachterstanden, waar kies je dan voor? Een interventie in het kader van het GOAB is immers alleen wenselijk wanneer deze interventie ook daadwerkelijk goede resultaten belooft. In het kader van dit inspiratieboek is onderzoek gedaan naar de effectieve methodes van preventieve interventies voor deze doelgroep, zowel in de literatuur als de praktijk (zie bijlage 1). Uit dit onderzoek komt naar voren dat voor effectief aanbod, de volgende kenmerken van belang zijn:

- Interventies voor de doelgroep 0-2,5 jarigen richten zich het beste op de ouders.
- Groepsinterventies en individuele huisinterventies kunnen – onder voorwaarden- beiden effectief zijn (de voorwaarden worden benoemd in bijlage 1).
- Groepsinterventies en individuele interventies hebben beiden hun eigen voor- en nadelen (zie bijlage 1)
- Interventies zijn effectiever wanneer ze goed theoretisch onderbouwd zijn.
- Voorwaarde voor de effectiviteit is dat de uitvoerders weten wat het doel is van activiteiten.
- Interventies die verschillende methodes inzetten, werken beter dan het inzetten van een enkele methode.

Deze kenmerken kun je benutten om zelf in de gemeenten met partners een aanbod te ontwikkelen. Er zijn meerdere programma's waar dit in is uitgewerkt. We hebben een aantal voorbeelden opgenomen in de bijlage 2.

Op basis van de literatuur en de praktijkervaringen zijn ook een aantal succesfactoren te benoemen voor aanbod voor ouders van 0-2,5 jarigen:

- Het bereiken van de doelgroep blijkt een uitdaging. Regie over de toeleiding door de gemeente is daarom erg belangrijk.
- Help ouders bij het zetten van de eerste stap, daarna zijn ouders zijn enthousiast: als ze eenmaal komen, blijven ze komen
- Het is belangrijk om de resultaten van het programma in kaart te brengen d.m.v. monitoring

#### Tot slot

Aandacht voor 0-2,5 jarige binnen GOAB beleid en/of door slimme verbindingen met ander beleid (zoals een Kansrijke Start) kan veel opleveren voor de eindresultaten van GOAB. Als de doelgroep eerder in beeld is, en ouders van baby's al betrokken zijn dan kun ondersteunend (opvoed)gedrag ter stimulering van de ontwikkeling van kinderen gelijk inslijten bij ouders. Ook weten we dat lang niet alle ouders gelijk enthousiast zijn om hun peuter aan te melden bij een ve-locatie. Door een speel-leer aanbod samen te stellen voor jonge ouders komt een eerste contact tot stand en maakt de ouder kennis met ontwikkelingsstimulerend aanbod. We hebben goed zich op kenmerken van programma's die werken. Ook zijn er uitgewerkte programma's die hun succes al hebben bewezen.



## Bijlage 1: Onderzoek naar werkende elementen in interventies

Hierbij volgt een overzicht van de belangrijke onderdelen en werkzame methodes van interventies uit de wetenschappelijke literatuur, aangevuld met praktijkervaringen. Een aantal weergegeven uitkomsten zijn gevonden in onderzoek naar interventies voor ouders van kinderen van 0 tot 12 jaar, maar apart onderzoek specifiek naar opvoeding ondersteunende interventies voor ouders van jonge kinderen van 0 tot 3 jaar laat ook zien dat de bevindingen ook gelden voor specifiek deze interventies.

### Theoretische onderbouwing

Uit onderzoek blijkt dat interventies met een goede theoretische onderbouwing, waar de uitvoerders ook van op de hoogte zijn, effectiever zijn dan interventies zonder theoretische onderbouwing (Moran & van der Merwe, 2004). Het is belangrijk dat er goed nagedacht is over de inhoud van het programma en dat degene die de interventie uitvoert van elk onderdeel weet welke functie het dient. Als de uitvoerder namelijk weet waar een activiteit precies voor bedoeld is, voert hij of zij deze ook gericht uit, wat de kans dat het ook daadwerkelijk werkt vergroot.

### Aanbod voor 0-2,5 jarigen: de ouder als intermediair

Jonge kinderen brengen vaak het grootste deel van de tijd met hun ouders door. Met name in de eerste drie jaar is het brein van een kind heel gevoelig voor taalstimulatie, wat betekent dat ouders hier een grote rol in spelen (Arnold & Colburn, 2005). De betrokkenheid van ouders bij de ontwikkeling van hun kind is daarom enorm belangrijk. Uit een reviewstudie blijkt dat de betrokkenheid van ouders thuis voor leerlingen van alle leeftijden de belangrijkste bijdrage levert aan hun ontwikkeling (Bakker et al., 2013). Daarbij blijkt dat leerkrachten, mits zij het vermogen hebben ouders concrete en praktisch bruikbare adviezen te geven en over positieve attitudes beschikken, in staat zijn om een belangrijke bijdrage te leveren aan de betrokkenheid van ouders (Bakker et al., 2013). Daarnaast blijken interventies waarbij ouders *Naturalistic Teaching* implementeren beter te werken dan interventies door professionals. *Naturalistic Teaching* is een *evidence-based* communicatiestrategie met als doel het vergroten van de functionele communicatie van kinderen met ontwikkelingsachterstanden in hun natuurlijke omgeving (Akamoglu & Meadan, 2018). Dit laat zien dat het mogelijk is om ouders strategieën aan te leren die bijdragen aan de taalontwikkeling van het kind en dat dit van grote waarde kan zijn. Een effectiviteitsstudie naar een taalbevorderingsinterventie uitgevoerd door ouders liet zien dat ouderdeelname bij een taalinterventie beter werkt dan taalinterventies waarbij de ouders niet worden betrokken (Beveridge & Jerrams, 1981). Taalinterventies die ouders implementeren blijken niet alleen een positief effect te hebben op de taalontwikkeling van het kind, ook is gebleken dat het zorgt voor een afname van opvoedstress (Huebner, 2000). Een interventie gericht op het bevorderen van ontwikkelingsuitkomsten heeft daarom weinig zin als het zich slechts richt op het kind en de directe kindfactoren. Omdat de invloed van ouders zo groot is, is het van belang dat een programma zich ook op hen richt. Daarnaast is de ervaring bij deze doelgroep dat ouders hun kinderen nog te jong vinden om naar een opvang of voorschool te gaan, waardoor interventies voor deze doelgroep zich sowieso het beste kunnen richten op de ouders.

## Groepsinterventies voor ouders

Er is veel onderzoek gedaan naar de effectiviteit van verschillende preventieve groepsinterventies voor ouders, met name voor opvoedondersteuning. Hieruit blijkt dat vooral selectieve en geïndiceerde preventieve groepsinterventies (voor ouders uit mogelijke risicogroepen of al licht beginnende problematiek) effecten laten zien. Wanneer er sprake is van te ernstige problematiek is er gerichtere hulp nodig en zal een groepsinterventie geen effect hebben. Als de ouder niet onder de doelgroep valt, heeft de interventie weinig zin. Dit benadrukt het belang van een goed omschreven doelgroep en het nadenken over contra-indicaties (beschrijven wanneer de interventie níet voor iemand bedoeld is). Een bijkomend voordeel van groepsinterventies is het sociale aspect, hier kunnen ouders hun voordeel uithalen. Bij de doelgroep kinderen tot 2,5 jaar met kans op onderwijsachterstand en hun ouders, blijkt een veelvoorkomend probleem namelijk een zwak sociaal netwerk. Een sociaal netwerk biedt ouders steun in de vorm van herkenning, advies en hulp. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat ouders met een sterk sociaal netwerk minder opvoedstress ervaren, meer positief opvoedgedrag vertonen en een positievere relatie met hun kind ervaren (Hogan et al., 2012; Bartelink & Verheiden, 2015). Een interventie die inzet op sociale steun heeft daarom ook veel potentie. Door ouders bij elkaar te brengen werk je als interventie al aan een sociaal netwerk. Daarnaast blijkt *peer education* een methode om het sociale netwerk te versterken. Door ouders te leren over de ontwikkeling van hun kind worden zij 'expert' en dienen ze als sparringpartner, rolmodel en betrouwbare bron van informatie voor andere ouders, waarmee ze hun netwerk versterken (Eldredge et al., 2016).

Meerdere studies laten zien dat de effectiviteit van een programma grotendeels afhankelijk is van de kwaliteiten van de begeleider en van de kwaliteit van de relatie tussen de ouders en de professional. Er zijn zelfs aanwijzingen dat deze relatie nog belangrijker is voor de effectiviteit, dan de inhoud van de interventie zelf (Ince & Udo, 2018)

Gemeenschappelijke inhoudelijke kenmerken van effectieve ouderprogramma's zijn:

- De interventie wordt uitgevoerd met ouders en kinderen samen, ouders passen vervolgens thuis de geleerde technieken toe.
- De begeleider van de interventie doet voor wat de ouder thuis kan doen (modellen), biedt de gelegenheid hiermee te oefenen en dit te bespreken  
Gemeenschappelijke procesmatige kenmerken (deze hebben vooral te maken met werving en blijvende participatie van deelnemers) zijn (Ince & Udo, 2018):
- Empathie en warmte van de begeleider
- Acceptatie van de deelnemers door de begeleider
- Tot stand brengen van een partnerschap met de ouders
- Oefening van nieuw gedrag
- Bevorderen van positieve verwachtingen

## Interventies met huisbezoeken

Ook interventies die werken met individuele huisbezoeken blijken over het geheel genomen positieve effecten te hebben op de ontwikkeling van kinderen (Sweet & Appelbaum, 2004). Wel is het duidelijk dat er nog meer onderzoek nodig is naar welke inhoudelijke factoren van deze programma's precies bijdragen aan de effectiviteit. Waar individuele huisbezoekinterventies met name effectief voor zijn, is voor het aanpakken van specifieke ontwikkeling- en opvoedvraagstukken (Moran & van der Merwe, 2004).

De inhoudelijke factoren die lijken bij te dragen aan de effectiviteit van huisbezoekinterventies zijn:

- Doelgericht zijn en werken aan specifieke vaardigheden
- Gericht op empowerment
- Minstens zes bezoeken
- Bij voorkeur wekelijkse bezoeken, maar minstens eens per maand

Uit verschillend onderzoek komt ook naar voren dat de begeleiders van huisbezoekinterventies enige training of opleiding nodig hebben, wil de interventie ook effectief zijn. Uit onderzoek blijkt:

- De begeleiders moeten getraind zijn (nadruk op respect, begrip en niet bevooroordeeld zijn)
- Supervisie van gekwalificeerde en ervaren begeleiders
- Opmerkelijk is de tegenstrijdigheid in de literatuur als het gaat om het vereiste opleidingsniveau voor de begeleiders. Het ene onderzoek geeft aan dat (para)professionals effectiever zijn dan vrijwilligers, terwijl het andere onderzoek zegt dat het opleidingsniveau van de getrainde thuisbezoeker niet van invloed is op het effect.

Bij individuele thuisbezoek interventies blijkt ook, net als bij groepsinterventies, dat de kwaliteiten van de begeleider essentieel zijn voor het behalen van effecten. Welke kwaliteiten dit precies zijn is niet duidelijk onderzocht, wel lijken probleemoplossende vaardigheden, het vermogen een goede band op te bouwen met de ouders en het kunnen benadrukken dat de begeleider er is voor de ouders, niet voor zichzelf, belangrijke eigenschappen (Ince & Udo, 2018). Wat opleidingsniveau van de begeleider betreft: er is geen eenduidig signaal dat alleen (para)professionals een interventie effectief kunnen uitvoeren, maar wel is duidelijk dat een goede training en ondersteuning van de begeleiders essentieel is (Moran & van der Merwe, 2004).

### Interventiemethodes: welke methodes kan een interventie inzetten om doelen te bereiken?

Ten eerste blijkt uit de literatuur dat interventies die verschillende methodes inzetten (multi-component interventies) om de doelen te bereiken effectiever blijken dan interventies die van slechts één methode gebruikmaken (Moran & van der Merwe, 2004). Een voorbeeld hiervan wordt gegeven aan de hand van het bevorderen van zelfeffectiviteit. Het belang van zelfeffectiviteit wordt benadrukt door de sociaal-cognitieve leertheorie van Bandura (1971). Zelfeffectiviteit is het vertrouwen van iemand in zijn of haar eigen bekwaamheid. Dit wordt ook wel gezien als een voorspeller van motivatie. Een aantal methodes om zelfeffectiviteit te verhogen zijn:

- Verbale overtuiging: het overbrengen van de boodschap dat de deelnemer (ouder of het kind) over de juiste capaciteiten beschikt
- Het zelfmonitoren van bepaald gedrag: de ouder houdt dan van een bepaald gedrag bij hoe vaak hij of zij dit doet en hoe dit gaat, om ze te laten groeien in hun zelfvertrouwen (bijv. de ouder houdt de keren bij dat ze ontwikkelingsstimulerende activiteiten die ze op de groep geleerd hebben thuis met succes uitvoeren)
- Beloningen geven: het belonen en aanmoedigen van gewenst gedrag
- Het opgeven van steeds moeilijker taken: eerst makkelijke taken aanbieden en deze steeds een beetje moeilijker maken (Eldredge et al., 2016)

Het inzetten van meerdere van deze methodes werkt beter dan het inzetten van slechts één van deze methodes.

Naast het feit dat de inzet van meerder methodes belangrijk is voor de effectiviteit, is ook het van belang dat de inhoud van een interventie is afgestemd op het ontwikkelingsniveau van het kind. Als dit niet zo is, raakt een kind gefrustreerd, verliest het zijn of haar interesse en leert een kind er niks van (Piaget, 1971). Hetzelfde geldt in zekere mate voor de deelnemende ouder: een interventie die niet aansluit op zijn of haar capaciteiten spreekt niet goed aan en zorgt ervoor dat ouders afhaken. De sociaal-cognitieve leertheorie van Bandura (1971) geeft ook een reden voor het belang van een interventie met deelnemers van hetzelfde niveau. Ouders van hetzelfde niveau beschikken immers wel over verschillende vaardigheden, die zij aan elkaar kunnen voordoen en van elkaar kunnen leren. Bandura veronderstelt namelijk dat men vooral leert van het observeren en imiteren van anderen, ook wel *modeling* genoemd. Dit blijkt een goede methode voor zowel de ouder als het kind. De begeleider van een interventie kan dienstdoen als rolmodel (voor zowel de ouders als de kinderen), de ouder (voor zowel het kind als de andere ouders) en het kind (voor de andere kinderen). Een methode om ouders te leren over de ontwikkeling van hun kind en wat zij kunnen doen om deze te bevorderen is actief leren: leren door middel van groepsactiviteiten die betrokkenheid bevorderen en de relevantie promoten. Dit schijnt beter te werken dan traditioneel leren: leren door passief te luisteren naar de informatie die een docent of begeleider aanbiedt (Corkin et al., 2017).

### Wat blijkt uit de praktijk?

- Bereiken van de doelgroep

Uit gesprekken met verschillende aanbieders blijkt dat het een uitdaging is om de doelgroep te bereiken. Programma's voor kinderen onder de 2,5 jaar zijn doorgaans minder bekend bij ouders, anders dan peuterspeelzalen, en daarom is deelname minder vanzelfsprekend. Daarnaast is er een taalbarrière voor veel ouders binnen de doelgroep. Hierdoor is deelnemen aan een ouder-kind programma een enorme drempel. Ook is er sprake van onwetendheid onder ouders over het belang van een preventief programma en hun eigen rol in het voorkomen van een ontwikkelingsachterstand. Wat het ook niet makkelijk maakt is dat de doelgroep uit veel verschillende groepen mensen bestaat en dat vaak in elke wijk net een andere aanpak nodig is. Volgens een interventie ontwikkelaar gaat het nog wel eens mis met de toeleiding: consultatiebureaus hebben niet altijd voldoende scherp voor wie de interventie bedoeld is, en verwijzen gezinnen door waarbij sprake is van contra-indicaties: bijvoorbeeld kinderen en ouders in multi-probleemgezinnen. Wanneer er sprake is van andere (meer ernstige) problematiek dan waar een interventie voor bedoeld is, is een interventie niet effectief. De verwijzing van deze kinderen is niet wenselijk. Regie over de toeleiding door de gemeente is daarom erg belangrijk. Het voeren van integraal beleid ten aanzien van deze toeleiding geeft meer grip aan de gemeente en verdient daarmee aanbeveling.

### Hoe wordt hier in de praktijk mee omgegaan?

Actief benaderen van de doelgroep is van groot belang. In Vlaardingen, waar stichting Aanzet een wekelijks ochtendprogramma voor ouder en kind aanbiedt, is een multicultureel team van pedagogisch medewerkers actief om de doelgroep te werven. Bij ouders die huiverig zijn om deel te nemen aan een groepsbijeenkomst, beginnen ze met individuele huisbezoeken. Hun ervaring is dat ouders na één bezoek alsnog deel willen nemen aan het groepsaanbod. Het programma bereikt, naar eigen zeggen, op deze manier zo'n 98% van de doelgroep. Ook in Utrecht is een team toeleiders

actief om de doelgroepkinderen te bereiken. Dit is een multicultureel team van de JGZ, zij houden zich bezig met het contactleggen met ouders waarvan hun kind in aanmerking komt voor VVE. Ze proberen op deze manier ouders zo ver te krijgen om deel te nemen (en te blijven nemen) aan de beschikbare programma's. In de gemeente Arnhem geven ze aan continu te moeten werken aan de PR van hun ouder-kind programma in zowel het netwerk jeugd (waaronder voor- en basisscholen, consultatiebureaus, logopedisten, pedagogen) als naar ouders toe. Op deze manier brengt zowel de aanbieder als de gemeente het programma onder de aandacht en wordt gezorgd dat iedereen in het netwerk weet van het doel van het programma.

- Slaan preventieve programma's voor kinderen tot 2,5 jaar aan?

De aanbieders van de verschillende programma's die we in het kader van deze handreiking gesproken hebben, zeggen voornamelijk positieve reacties van ouders te ontvangen. Zodra ouders één keer geweest zijn, blijven ze komen. Ouders vinden het aanbod fijn, ze leren veel, kunnen hun verhaal kwijt en leggen nieuwe contacten. Een enkeling geeft aan dat het programma in een bepaalde wijk is gestopt omdat het daar niet lukte om de ouders te bereiken. Een andere aanbieder geeft weer aan dat ze, als dit financieel mogelijk was, het programma zo in nog meer wijken zouden kunnen opzetten. De meeste aanbieders vragen de ouders per keer dat ze komen een symbolisch bedrag (50 cent of 1 euro). Dit doen ze voornamelijk om niet de indruk te wekken dat het programma vrijblijvend is. Mochten ouders niet in staat zijn dit bedrag te missen, dan wordt voor hen een uitzondering gemaakt. Omdat het bedrag heel laag is, is dit meestal niet nodig. Dat een programma soms niet aansluit in een wijk benadrukt volgens de aanbieders het belang van een differentieel aanbod: een programma dat is aan te passen aan de behoeftes van de doelgroep.

### Hoe breng je de resultaten van een preventief programma in kaart?

Dit is een belangrijke vraag: het is heel nuttig om de resultaten van een preventief programma in kaart te brengen. Werkt het? Wat levert het op?

Het laten uitvoeren van een effectmeting, waarbij de (hopelijke) vooruitgang van de deelnemers wordt bijgehouden, is kostbaar en ingewikkeld. Wat ga je dan precies meten? En bij wie (de ouder of het kind)? Ook zonder effectstudie is het mogelijk en waardevol om een beeld te krijgen van de resultaten van een programma. Vraag je eerst af wat het doel is van een programma, om vervolgens te kijken hoe je dit in kaart kunt brengen. Het is onmogelijk om bij de kinderen zelf te meten, of hen te vragen wat hun ervaring is. Ouders en uitvoerders kunnen een programma, daarentegen, wél evalueren. Daarnaast kun je kijken naar het aantal kinderen dat meedoet aan het programma en naar de schatting van het aantal doelgroepkinderen in de gemeente: welk percentage wordt bereikt? Oftewel: houd de vinger aan de pols. Het monitoren van een programma leidt tot veel inzichten.

Voorbeelden van monitoring:

- Dichtbij monitoren: er kunnen met de aanbieder afspraken worden gemaakt voor een regelmatige evaluatie door de ouders en de uitvoerders. Dit kan vervolgens worden gebruikt om de kwaliteit van het programma te verbeteren.
- Veraf monitoren: als gemeente de toeleiding in de gaten houden: hoeveel ouders nemen deel aan het programma, welke ouders doen dit niet? Hoe krijg je deze ouders dan wel zover? Hoe loopt de coördinatie? Wat is de ervaring van voorscholen met peuters die voorheen hebben deelgenomen aan het programma?

Door op de hoogte te zijn van de successen en uitdagingen van een programma kan je een beeld schetsen van de resultaten en van dat wat nodig is om het te verbeteren.

## Bijlage 2: Inventarisatie van huidig aanbod

### **Wat is er al? Een greep uit het huidige aanbod preventieve interventies voor kinderen tot 2,5 jaar**

Er bestaan al een aantal initiatieven in Nederland bedoeld om een (taal)ontwikkelingsachterstand van kinderen onder de 2,5 jaar te voorkomen. Een aantal van deze komen uit de Databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut. Andere programma's zijn zelf ontwikkeld door bijvoorbeeld een welzijnsorganisatie of een expertisecentrum.

Een greep uit het huidige aanbod:

- BoekStart/BoekenPret (door bibliotheken)

Baby's van 3 maanden oud krijgen van via de gemeente of het consultatiebureau een BoekStart bon, waarmee ouders bij de bibliotheek een koffertje kunnen halen met twee babyboekjes erin, als hun baby daar gratis lid wordt. Dit wordt uitgevoerd door bibliotheken. Volgens de databank van het NJI is dit programma goed onderbouwd.

- VoorleesExpress

Dit is een programma gericht op het voorkomen van een taalachterstand, voor kinderen vanaf 2 jaar. Een vrijwilliger komt thuis langs bij een gezin waarin de ouders het moeilijk vinden hun kind te helpen met taal. Bijvoorbeeld doordat de ouders een andere taal spreken. Een halfjaar lang komt de vrijwilliger wekelijks thuis langs om voor te lezen, te praten en taalspelletjes te doen. Volgens de databank van het NJI is dit programma effectief volgens de eerste aanwijzingen.

- Mini Samenspel

Programma voor kinderen van 1,5 tot 3 jaar en hun ouders, uitgevoerd door welzijnsorganisatie de Schoor in Almere. Een ochtend per week komen ouders met hun kind samen, waarbij kinderen samen spelen, ouders leren over de ontwikkeling van hun kind en over hun spel: wat kunnen de kinderen, hoe spelen kinderen en hoe maken ouders contact met hun kind? Mini Samenspel startte als toeleidingsactiviteit voor VE, waarin alleen informatie gegeven werd over de voorschool. Inmiddels is dit programma ontwikkeld tot een uitgebreidere activiteit waarin kinderen met elkaar leren spelen en ouders leren over de ontwikkeling en opvoeding van hun kind. Het programma wordt uitgevoerd op een voorschool. De kosten voor ouders zijn 4 euro per maand, dus 1 euro per ochtend. Kinderen met VVE-indicatie worden uitgenodigd. Ook kinderen zonder VVE-indicatie en hun ouders zijn welkom, zij schrijven zich echter zelden in.

- De Speelmorgen

Programma voor kinderen tot 2 jaar en hun ouders, uitgevoerd door Stichting Rijnstad in Arnhem. Een ochtend per week komen kinderen tot 2 jaar en hun ouders naar De Speelmorgen, waar ze een programma volgen. Doelgroep is kansarme kinderen met kans op een ontwikkelingsachterstand. In principe is het programma voor iedereen beschikbaar, alle ouders met kinderen in de beoogde leeftijdscategorie mogen aansluiten. In de praktijk gebeurt dit weinig, vooral omdat ze in wijken zitten waar doelgroepkinderen wonen. De werving gaat via het consultatiebureau, wijkcoaches en mond tot mondreclame. VE-indicaties worden rond 2 jarige leeftijd afgegeven, bij vermoedens van latere indicatie, bijvoorbeeld kinderen die in kwetsbare wijken wonen, worden ouders gewezen op De Speelmorgen. De groepen worden geleid door vrijwilligers, zij worden hiervoor geschoold en krijgen een vrijwilligersvergoeding van 7,50 euro per keer. De Speelmorgen heeft een

ochtendprogramma met een vaste structuur. Het doel is dat ouders elkaar leren kennen en dat kinderen met elkaar leren spelen, zodat zij zich beter leren uit te drukken en zelfstandiger worden. Op de Speelmorgen worden verschillende thema's behandeld, zoals muziek, gezonde voeding, peuter yoga en taalontwikkeling. Stichting PAS, die in Arnhem VVE coördineert en uitvoert, denkt mee met de inhoud en kwaliteit van De Speelmorgen, zodat het goed aansluit bij VVE. De ouderbijdrage is een symbolische 1 euro per keer.

- Groepsvariant Instapje

Programma afgeleid van Instapje voor kinderen van 1 tot 2 jaar en hun ouders, uitgevoerd door Stichting Aanzet in Vlaardingen. Een ochtend per week komen kinderen met hun ouders naar het ochtendprogramma. De activiteiten zijn gericht op fijne en grove motoriek, lichamelijke en sociale ontwikkeling en regels en structuur. Ook leren ouders hoe ze met taal moeten omgaan (welke taal spreken ze thuis tegen hun kind, hoeveel spreken ze tegen hun kind, etc.). Het programma is echt alleen bedoeld voor doelgroepkinderen, dus niet toegankelijk voor kinderen en ouders zonder indicatie. Het programma wordt uitgevoerd door pedagogisch medewerkers van verschillende achtergrond (MBO, HBO en verschillende culturen). Ze hebben 7 groepen in alle wijken. Via JGZ krijgt Stichting Aanzet indicaties door, waarna peuterconsulenten actief gaan werven. Aan de ouders wordt geen ouderbijdrage gevraagd.

- Ukkiegroepen van Peuter & Co

Een programma voor kinderen tot 2 jaar oud en hun ouders, uitgevoerd door Peuter & Co in Rotterdam. De Ukkiegroepen bestaan al heel lang, meer dan twintig jaar. Het begon als een spelmiddag voor kinderen en ouders van Marokkaanse afkomst, waarbij voornamelijk koffie en thee gedronken werd en gepraat over de ontwikkeling van kinderen en opvoedproblemen. Inmiddels is het uitgegroeid tot een ochtend voor ouders en hun kinderen van onder de 2 (ook baby's zijn welkom), met een ochtendprogramma met onderbouwde methodiek. Het programma richt zich op het voorkomen van ontwikkelingsachterstanden, maar alle ouders met kinderen onder de 2 jaar zijn welkom. De Ukkiegroepen zijn vooral gericht op de ouders, ze leren ouders aan wat ze met hun kind kunnen doen, het versterkt ze in hun opvoedvaardigheden en zelfbeeld en op die manier werken ze aan de ontwikkeling van de kinderen. Er wordt nauw samengewerkt met het CJG, als ze grotere opvoedproblematiek zien wordt naar hen doorverwezen. Wachtlijstouders worden actief benaderd voor de Ukkiegroepen. De Ukkiegroepen worden gegeven door pedagogisch medewerkers en vaak ondersteund door vrijwilligers. Er wordt per ochtend een ouderbijdrage van 50 cent gevraagd.

- Spel aan Huis

Spel aan Huis is een preventief programma voor gezinnen met kinderen in de leeftijd van 1,5 tot en met 7 jaar. Wekelijks komt er een spelbegeleider langs (meestal pedagogiek stagiaires, kan ook met vrijwilligers). Het doel van het programma is het verbreden van het spel van het kind. Een voorwaarde voor deelname van een gezin is betrokkenheid van ouders. Dit programma wordt in verschillende plekken in Nederland aangeboden. Er is een landelijk coördinatiepunt. Het traject duurt 20 weken en kan verlengd worden. Sommige aanbieders voeren het programma een heel schooljaar uit.



- Babyclub

De Babyclub is een programma ontwikkeld door Stichting Jonge Kind Centrum. Het programma omvat groepslessen voor baby's van ongeveer 0 tot 7 maanden en 7 tot 14 maanden met activiteiten en spelletjes gericht op de motorische ontwikkeling, spraak- en taalontwikkeling, creatieve ontwikkeling, ontluikend rekenen, cognitieve ontwikkeling en sociaal-emotionele ontwikkeling. Ouders komen samen met hun baby wekelijks naar de lessen. Dit programma is ontstaan vanuit de behoefte van jonge ouders voor een stimulerende activiteit met hun jonge kind waarbij ze leren hoe ze hun ontwikkeling kunnen stimuleren. Ouders betalen zelf voor deze lessen, ze kunnen verschillende abonnementen afsluiten. Dit programma bevindt zich in de selectie- en beoordelingsprocedure van de databank van het NJi.

- Dreumesfun

Dreumesfun is een programma van Stichting Jonge Kind Centrum. De insteek is hetzelfde als van de Babyclub, maar dan gericht op dreumesen van ongeveer 13/15 maanden tot 2,5 jaar oud. Ook dit is een wekelijks programma voor ouder en kind, met de nadruk op de ontwikkelingsstimulering. Dit programma bevindt zich in de selectie- en beoordelingsprocedure van de databank van het NJi.

- Instapje

Instapje is een individueel huisbezoek programma, ontwikkeld door het NJi, gericht op het vergroten van de onderwijskansen van kinderen van 1 tot 2 jaar oud uit achterstandssituaties. Een Instapje medewerker komt gedurende 26 weken, elke week op huisbezoek waarbij ouders leren over spelactiviteiten en interactie met hun jonge kind. Volgens de databank van het NJi is dit programma goed onderbouwd.

## Literatuurlijst

- Akamoglu, Y., & Meadan, H. (2018). Parent-Implemented Language and Communication Interventions for Children with Developmental Delays and Disabilities: a Scoping Review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 5(3), 294–309. <https://doi.org/10.1007/s40489-018-0140-x>
- Arnold, R., & Colburn, N. (2005). Oh! What a Smart Baby: What You Need to Know about Children's Brain Development. *School library journal*, 51(2), 37.
- Bakker, J., Denessen, E., Dennissen, M. & Oolbekkink-Marchand, H. (2013). Leraren en ouderbetrokkenheid. Een reviewstudie naar de effectiviteit van ouderbetrokkenheid en de rol die leraren daarbij kunnen vervullen. *Behavioural Science Institute Radboud Universiteit Nijmegen*. <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/121840/121840-OA.pdf?sequence=1>
- Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Bartelink, C., & Verheijden, E. (2015). Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen?. *Nederlands Jeugd Instituut*.
- Beveridge, M., & Jerrams, A.N.N. (1981). Parental Involvement in Language Development: an Evaluation of a School-Based Parental Assistance Plan. *British Journal of Educational Psychology*, 51(3), 259–269. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1981.tb02484.x>
- Brochure inzet GOAB-middelen. (2019). [https://GOAB.eu/pathtoimg.php?image=Actueel/brochure\\_inzet\\_GOAB-middelen\\_7-2\\_ho.pdf](https://GOAB.eu/pathtoimg.php?image=Actueel/brochure_inzet_GOAB-middelen_7-2_ho.pdf)
- Corkin, D. M., Horn, C., & Pattison, D. (2017). The effects of an active learning intervention in biology on college students' classroom motivational climate perceptions, motivation, and achievement. *Educational Psychology*, 37(9), 1106–1124. <https://doi.org/10.1080/01443410.2017.1324128>
- Eldredge, B. K. L., & Markham, C. M. (2016). *Planning Health Promotion Programs* (4th Edition). Wiley.
- Hogan, B. E., Linden, W., & Najarian, B. (2002). Social support interventions. *Clinical Psychology Review*, 22(3), 381–440. [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(01\)00102-7](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(01)00102-7)
- Huebner, C. E. (2000). Promoting Toddlers' Language Development Through Community-Based Intervention. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 21(5), 513–535. [https://doi.org/10.1016/s0193-3973\(00\)00052-6](https://doi.org/10.1016/s0193-3973(00)00052-6)
- Ince, D., & Udo, N. (2018). Opvoedsteun: Wat werkt? *Nederlands Jeugdinstituut*, 1–31. [https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Wat-werkt-publicatie/WatWerkt\\_Opvoedsteun.pdf](https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Wat-werkt-publicatie/WatWerkt_Opvoedsteun.pdf)
- Moran, P., Ghate, D., & van der Merwe, A. (2004). What works in parenting support? A review of the international evidence (RR574). London: Department for Education and Skills. Retrieved from: <http://www.prb.org.uk/wwiparenting/RR574.pdf>
- Sweet, M. A., & Appelbaum, M. I. (2004). Is Home Visiting an Effective Strategy? A Meta-Analytic Review of Home Visiting Programs for Families With Young Children. *Child Development*, 75(5), 1435–1456. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00750.x>

## Colofon

Titel Inspiratieboek baby en dreumesen  
Auteur Marije Magito, Iris Wierdsma (CED-Groep) en Robine Mens (Sardes)  
Foto voorblad door Picsea via Unsplash

Versie 1  
Datum 19-4-2021  
Project GOAB-traject

**GOAB**  
kansen voor kinderen

